

TÜRKİYE'DE TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİNİN ÜCRETLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE EKONOMİK ANALİZİ (1980-1997)

H. İbrahim POLAT*

ÖZET

Endüstri öncesi ekonomilerden farklı olarak sanayileşme ile emek ve sermaye birbirlerinden ayrılmış ve geçimini emeğini satarak gerçekleştiren bir işçi sınıfı ortaya çıkmıştır.¹ Sendikalar bu gelişimin sonucunda işçileri organize etmek suretiyle pazarlık güçlerini artırmak ve rekabetin olumsuz sonuçlarından korumak amacıyla doğmuşlardır.

Çalışmanın birinci bölümünde, çalışmanın yapıldığı 1980-1997 Dönemi'ne ait toplu sözleşme uygulamaları, iktisat politikalarındaki değişim, ücret unsuru konuları 1980-1983 ve 1983-1987 olmak üzere iki alt döneme ayrılarak incelenmiştir. Çünkü birinci alt dönemde Yüksek Hakem Kurulu yürürlükte kalmış, toplu sözleşmeler ve ücretler tamamen bu kurul tarafından düzenlenmiştir. Dolayısıyla bu dönemde grev ve lokavt uygulaması yoktur. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Türkiye'de 1980-1997 Dönemi'nde toplu sözleşmelerin ücretlere etkisi konusunda ekonometrik bir model kullanılarak sözkonusu etki ampirik çalışmayla desteklenmiştir.

* D.P.Ü. İİBF Araştırma Görevlisi.

¹ Ronald EHRENBERG-Robert SMITH, *Modern Labor Economics*, Harper Collins Publishers Inc., New York, 1991, s.2; PAUL Samuelson- William NORDHAUS, *Economics*, McGraw Hill Inc., New York, 1992, s.249.

1. TÜRKİYE'DE 1980-1997 DÖNEMİ'NDE TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ VE ÜCRET İLİŞKİLERİ

1.1. Toplu Sözleşme Uygulamaları

Türkiye'de 1980 ile Kasım 1983 yılları arasında Yüksek Hakem Kurulu Yürürlükte kalmış, toplu sözleşmeler ve ücretler tamamen bu kurul tarafından düzenlenmiştir. Bu nedenle 1980 sonrası dönemde ücret düzeyine etki eden faktörleri 1980-1983 ve 1983 sonrası olmak üzere iki dönemde incelemek mümkündür²

1.1.1. 1980-1983 Dönemi

Bu dönemde endüstri ilişkileri 27 Aralık 1980 tarihinde yürürlüğe giren 2364 sayılı "Süresi Sona Eren Toplu İş Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Hallerinde Yürürlüğe Konulması Hakkındaki Yasa" çerçevesinde yürütülmüştür. Bu yasa serbest toplu pazarlık sistemine geçinceye kadar yürürlükte kalmıştır. Söz konusu yasa, işçi ve işveren sendikalarının faaliyetlerinin durdurulduğu, grev ve lokavt yetkilerinin ertelendiği veya askıya alındığı hal ve yerlerde yürürlük süresi sona eren toplu iş sözleşmelerinin gerekli değişiklikler yapılarak yeniden yürürlüğe konulması yetkisini Yüksek Hakem Kurulu'na verilmiştir. Ayrıca yasa, toplu iş sözleşmesi hükümlerinin yorumundan doğan uyuşmazlıkların YHK tarafından çözümlenmesini öngörmüştür. Yine YHK'na yeniden yürürlüğe koyduğu toplu iş sözleşmelerinde sözleşme süresi içinde gerekli değişiklikler yapabilme yetkisi verilmiştir.³

Gelir dağılımı bu dönemde, emeğin payının sermayenin payına göre çok sınırlı kaldığı ve düşük gerçekleştiği şeklinde özetlenebilir. Burada gelir dağılımının emek aleyhine gerçekleşmesi, uygulanan ekonomi politikalarının yanısıra politik tercihlerin ve uygulamaların da bir sonucudur.⁴

1.1.2.1983-1997 Dönemi

Bu dönemde 1980 sonrası uygulamaya konulan düşük ücret politikasının sürdürülmesi amacıyla toplu pazarlığa merkezi bir yapı kazandırma yoluna gidilmiş, 1984 yılında yayınlanan genelgelerle kamu sektörü sözleşmeleri için Kamu Toplu İş Sözleşmeleri Koordinasyon Kurulu oluşturulmuştur.⁵ Bu kurulun aldığı ilke kararları şunlardır:

- i. Sendika yönetici ve temsilcilerine yeni haklar verilmesi
- ii. Kıdem tazminatı ile ilgili sürelerin artırılması
- iii. Sosyal yardımlarda yeni kalemlerin kabul edilmesi
- iv. Sözleşmelerde yönetime müdahale hakkı tanınması
- v. Tatil sürelerinin artırılmaması

1983 sonrası dönemde toplu sözleşme kapsamındaki işçi sayısı sınırlı kalmış, sendikalar az sayıda işçinin haklarını toplu pazarlık yolu ile koruyabilmiştir. 1980

² Sabahattin ZALM, Çalışma Ekonomisi, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1997, s.416.

³ Ayten TOKOL, Türk Endüstri İlişkileri Sistemi, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1997, s.158

⁴ Yakup KEPENEK., Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s.411.

⁵ TOKOL, s.202.

öncesi döneme göre toplu sözleşme kapsamındaki işçi sayısında önemli bir artış sağlanamamıştır.

TABLO: 1

1983 Sonrası Dönemde İşçi Sayıları ve Sendikalaşma Oranı

YILLAR	TOPLAM İŞÇİ SAYISI	SENDİKALI İŞÇİ SAYISI	SENDİKALAŞMA ORANI (%)
1984	2 533 384	1 427 271	55.89
1985	2 819 517	1 828 471	64.85
1986	3 075 343	1 953 892	63.53
1987	3 268 030	2 044 797	62.56
1988	3 483 212	2 227 029	63.93
1989	3 564 214	1 834 969	51.48
1990	3 563 527	1 997 564	56.05
1991	3 513 064	2 130 811	60.65
1992	3 596 469	2 254 271	62.68
1993	3 742 380	2 485 681	66.41
1994	3 815 261	2 644 417	69.31
1995	3 905 118	2 667 014	68.29
1996	4 051 295	2 708 784	66.86
1997	4 215 375	2 774 622	65.82

Kaynak: KAMU-İŞ, Türk Çalışma Hayatı ve Ekonomisi İle İlgili Tablolar, Ankara,1997, s.51.

Tablo 1 incelendiği zaman görüleceği üzere 1983 sonrası dönemde toplam işçi sayısındaki %95'lik artışa karşılık sendikalaşma oranı yaklaşık % 11 oranında artmıştır. Ayrıca toplu sözleşmelerden yararlananların büyük bölümünün kamu sektöründe çalışan işçilerin oluşturduğu tablo, bu dönemde de devam etmiştir.

1990 yılından sonra başlayan küreselleşme süreci bütün dünyada, esnek iş piyasaların, kayıt dışı ekonomilerin, işsizliğin ve enflasyonun artışı sonucu ücretliler için parlak bir dönem olmamıştır. Sendikalar ve toplu sözleşme düzeni formal sektörlere ve büyük işletmelerde gücünü nispeten korumuş, sendikasız kesim ve informal kesim ise gelir kaybına uğramıştır. Türkiye'deki gelişmeler de bu tablonun içindedir.⁶

1.2.24 Ocak Kararları'nın Toplu İş Sözleşmelerine Etkisi

1980 sonrası endüstri ilişkilerinde 24 Ocak Kararları önemli rol oynamıştır. Bu kararların temel felsefesi kademeli olarak gelişen gerçek bir piyasa ekonomisinin kurulması olarak açıklanabilir.⁷ 24 Ocak Kararları ile geleneksel sanayileşme politikası olan ithal ikameci politikadan ihracata dönük sanayileşme politikasına geçilmiş;

⁶ ZALM, s.419.

⁷ Koray BAŞOL, *Türkiye Ekonomisi*, Anadolu Matbaası, İzmir, 1994, s.51; Ahmet KILIÇBAY., *Türk Ekonomisi*, İş Bankası Yayınları No:263, Ankara, 1991, s161.

sınai mamul ihracatına dayalı ihracat artışı, kararların odak noktasını oluşturmuştur. Sosyal içeriği olmayan neo-liberal görüş çerçevesinde planlanan istikrar programlarında her türlü sosyal harcamaların kısıtlanması, sendikaların pasifize edilerek reel ücretlerin düşürülmesi temel politikaları oluşturduğu için 24 Ocak Kararları'nda aynı sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁸

24 Ocak Kararları'yla reel döviz kuru artırılmış, enerji, sanayi ve ticaret kesimlerinin fiyatları artırılmış ve ücretler önemli ölçüde azaltılmıştır. Fiyat değişiklikleri sonucunda özel kesimin kullanılabilir gelirinin GSMH'ya oranı sabit fiyatlarla 1973 yılında %87 iken 1983 yılında %81'e düşmüş, kamu kullanılabilir geliri aynı dönemde %14'ten %18'e yükselmiştir. Özel kesimin gelirlerindeki azalma, bu kesimin harcamalarında bir azalma meydana getirmiştir. Bu durum ihracatın artmasında etkili olmuştur. Öte yandan kamu kesimindeki artışlar kamu açıklarının azalmasına ve kamu tasarruflarının artmasına neden olmuştur. Çünkü kamu kesimi eline geçen bu imkanı, harcamalarını artırmak yerine tasarruflarını artırma yönünde kullanmıştır.⁹

1.3. Toplu İş Sözleşmelerinin Ücretlere Etkisi

1980 yılında alınan kararlar gereği kamu sektöründe düşük ücret politikası uygulanmaya başlanmış ve uygulama 1988 yılına kadar sürdürülmüştür. Ancak bu tarihten sonra işçi eylemlerinin artması sonucu bu politikanın uygulanma oranı düşmüştür.¹⁰ 1989 yılından sonra ise toplu iş sözleşmeleri ile sağlanan reel ücret artışları ise sistemden kaçış eğilimini hızlandırmıştır. Rekabet şartları karşısında işverenlerin İş Kanunu'ndaki hükümlerin işçilerin istihdam güvencesi için yeterli olmaması nedeni ile işçi çıkarmaya sonucu istihdam daralmış, toplu iş sözleşmesi uygulanan işyeri sayısı azalmış ve taşeron işçi çalıştırma uygulaması yaygınlaşmıştır.

Gelişmekte olan bir ülke olarak, Türkiye Planlı Dönem başında yoksulluğu ve gelir dağılımındaki bozulmayı önlemek için minimum ücret politikaları da uygulamış ancak bu politikalar, hedeflendiği gibi gelir dağılımı bozukluklarının giderilmesinde başarılı olamamıştır.¹¹

Kamu sektöründe işçi ile memur, kamu sektörü ile özel sektör ve özel sektörde ise örgütlenmiş kesim ile örgütlü olmayan kesim arasında ücretler açısından büyük farklar meydana gelmiştir. Kamu sektöründe işçi ücretlerinin belirlenmesinde 1980 öncesine göre merkezileşme yönünde bazı adımlar atılmış, bu amaçla oluşturulan kurul ve kamu işveren sendikaları başarılı olmuştur. Ancak kamu sektöründe işçi ücretleri ile memur maaşları arasında denge sağlanamamıştır. Memurların toplu pazarlık hakkına sahip olmamaları nedeni ile memur maaşlarındaki artış sürekli kamu işçilerinin ücretlerinin gerisinde kalmaya devam etmiştir.¹²

Toplu pazarlık kapsamındaki işçi ve işyeri sayısının sınırlı olmasına bağlı olarak özel sektörde çalışan işçilerin büyük bölümünün ücretleri toplu pazarlık dı-

⁸ TOKOL, s.158

⁹ Zeyyat HATİPOĞLU, *Bilinmeyen Türkiye Ekonomisi*, Lebib Yalkın Yayınları, İstanbul, 1995, s.140.

¹⁰ Mete TÖRÜNER, "Ücretler ve Maaşlar", *Bırakınız Yapınlar Bırakınız Geçsinler Türkiye Ekonomisi 1980-1984*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1987, s.202-203; TOKOL, a.g.e., s.212.

¹¹ Cahit TALAS, *Sosyal Ekonomi*; Sevinç Matbaası, Ankara, 1976, s.87.

¹² TISK, *Sorunlar ve Görüşler*, TISK İnceleme Yayınları, No:6, Ankara, 1993, s.167; TOKOL, a.g.e., s.214.

şında belirlenmekte, asgari ücretle çalışma söz konusu olmaktadır. Hatta işsizlik nedeni ile kanunlara aykırı olarak asgari ücretin altında çalışan kişi sayısı artmıştır. Günümüzde de gelir dağılımı bozulukları devam etmektedir. Başta yoksulluğun azaltılması olmak üzere gelir dağılımındaki dengesizliklerin giderilmesi ve refah düzeyinin yükseltilmesi hususlarında, iktisadi etkinlik kriterleri de dikkate alınarak ekonomik ve sosyal politikalara öncelik verilmesi kalkınma planlarında yine hedefler arasındadır.¹³

Söz konusu dönemde izlenen politikalar sonucu gelir dağılımı; kar, rant ve faiz gelirleri lehinde, ücret gelirleri aleyhinde bozulmuştur. 1980 kararları 1989 yılına kadar taviz vermemeye çalışılarak uygulanmıştır.¹⁴ 1989 yılından itibaren yapılan işçi eylemleri sonunda reel ücretlerdeki kayıp 1991 yılına kadar telafi edilmeye çalışılmıştır. 5 Nisan Kararları'yla reel ücretlerde yaşanan artış, yerini düşüşe bırakmıştır. Diğer istikrar programlarında olduğu gibi işçiler maliyetin çoğunu yüklenmişlerdir.¹⁵ Söz konusu kararların temel hedeflerinden biri sosyal güvenlik kuruluşlarının bütçe üzerindeki yükünün hafifletilmesidir ve uygulamalar bu yönde olmuştur. Emekli aylığının ödenebilmesi için asgari yaş sınırının getirilmesi, SSK'ya tabi sigortalılar için emekliliğe hak kazandıran prim gün sayısı belli bir geçiş süresi tanınarak kadın sigortalı için 7200, erkek sigortalı için 9000 güne çıkarılması bu çerçevede değerlendirilmektedir.¹⁶

Belli istikrarsızlık eşikleri aşıldıktan sonra alınan 5 Nisan Kararları ile kamu harcamaları kısılmış, ek vergiler getirilmiş, reel para miktarı azalmış ve reel faizler de yükselmiştir. Reel ücretler sözkonusu gelişmelerden olumsuz yönde etkilenmişlerdir.¹⁷

2. TOPLU İŞ SÖZLEŞMELERİ'NİN ÜCRETLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ (EKONOMETRİK MODEL)

2.1. Modelin Kapsamı, Varsayımı ve Modelde Kullanılan Yöntemler

Toplu İş Sözleşmesi düzeninin nominal ve reel ücretler (nominal ücret karşılığında satın alınabilecek mal ve hizmet miktarı)¹⁸ üzerindeki etkileri incelenirken bir tek dönem (1980-1997) esas alınacaktır. Söz konusu dönemde baz yılı 1980 olan fiyat endeksi kullanılmaktadır. 24 Ocak Kararları'nın öngördüğü iktisat politikalarının ve bu çerçevede uygulanan toplu iş sözleşmelerinin ücretler üzerindeki etkisinin belirlenmesi, çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

¹³ DPT, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, Ankara, 1996, s.164; DPT, *V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Sektörel Gelişmeler*, Ankara, 1989, s.216; DPT, *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1993 yılı Programı Destek Çalışmaları-Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler*, Ankara, 1994, s.150-151.

¹⁴ Zeyyat HATİPOĞLU, *Türkiye Ekonomisinde 1994 Bunalımı*, Beta Yayınları, İstanbul, 1994, s.14.

¹⁵ İlker PARASIZ, *Kriz Ekonomisi ve 5 Nisan 1994 Kararları*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1995, s.245.

¹⁶ Metin TOPRAK, *Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler (1980-1995)*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996, s.161.

¹⁷ Ercan UYGUR, "Türkiye'de Kriz ve İstikrar Arayışı Makroekonomik Bir İnceleme," *Türkiye İçin Yeni Bir Orta Vadeli İstikrar Programına Doğru*, TÜSIAD Yayınları No:6-180, İstanbul, 1995, Ss.39.

¹⁸ Nevzat YALÇINTAŞ-Orhan TUNA., *Sosyal Siyaset*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 87; Robert, ELİOT, *Karşılaştırmalı Çalışma Ekonomisi (çev.M.Beşeli ve Diğerleri)*, Ankara Üniversitesi Yayınları No:210, Ankara, 1997, s.200-205.

TABLO: 2
1980-1997 Dönemi İTO Fiyat Endeksleri

YILLAR	TEFE	Değişim (%)
1980	100	-
1981	134.1	34.1
1982	170.18	27.4
1983	217.83	28.1
1984	318.03	46.4
1985	448.42	41.7
1986	569.49	27.5
1987	791.59	39.3
1988	1 266.54	60.8
1989	2 077.12	64.2
1990	3 115.68	50.0
1991	6 231.88	52.6
1992	10 407.24	67.1
1993	16 131.22	55.2
1994	35 488.22	120.5
1995	66 717.85	88.0
1996	114 087.52	71.6

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1997), Ankara, 1997, s.126.

Çalışmada determinist bir model yerine stokastik bir model daha uygun bulunmuştur.¹⁹ Elde edilen toplu iş sözleşmelerinin ücretlere etkisini analiz etmek için birden fazla bağımsız değişkeni olan modeller için çoklu regresyon modelinden ($Y_i = a_1 + b_1 X_1 + b_2 X_2 + b_3 X_3 + b_4 X_4 + b_5 X_5 + u$) yararlanarak çoklu korelasyon katsayısı elde edilmiştir. Söz konusu lineer regresyon modelinin çözümü için gerekli olan normal denklemlerde katsayılar matematiksel interpolasyonla bulunmuş ve yorumlanmıştır. Determinasyon katsayısı, düzeltme değeri (R_d) belirleme katsayıları ($1-R^2$) hesaplanmış, çoklu korelasyon katsayısı sınanmış (F testi), bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücü, yönü, analize dahil edilmeyen değişkenlerin bağımlı değişken için önemi konuları ortaya çıkarılarak yorumlanmış, bulunan sonuçların raslantısal olmadıkları ispat edilmiştir.

2.2. Bulunan Sonuçlar ve Değerlendirme

Kullanılan ekonometrik modelde, (X_1) işçilerin sendikalaşma oranı, (X_2) işçi devir katsayısı, (X_3) işçiler arasında 8 yıl ve üzeri eğitim görenlerin sayısı, (X_4) kadın işçilerin oranı, bağımsız değişkenler olarak kabul edilmiştir. Bağımlı değişken

¹⁹ George SNEDECOR, *Statistical Methods*, The Iowa State University Press., USA, 1962, s.160. Şahin AKKAYA, *Ekonometri I*, İzmir, 1995: Ahmet KILIÇBAY, *Ekonometrinin Temelleri*, İstanbul, 1980.

“saat başına işçilerin elde ettikleri toplam gelir”, bağımsız değişkenlerin fonksiyonu olarak alınmıştır [$W = f(X_{1i}, X_{2i}, X_{3i}, X_{4i}, u_i)$].

Bu çoklu lineer regresyon modelinin çözümü için gerekli olan normal denklemlerde katsayılar matematiksel interpolasyonla bulunmuştur. Hesaplamalar sonunda katsayılar; $a_1=872.589$, $b_1=2.212$, $b_2=2.38$, $b_3=2.45$, $b_4=2.34$ olarak bulunmuştur. Bu durumda fonksiyon şöyle olacaktır.

$$W = 872.589 + 2.212 X_1 + 2.38 X_2 + 2.45 X_3 + 2.34 X_4 + u$$

Buna göre diğer değişkenler sabit tutulduğunda sendikalaşma oranındaki bir birimlik artış ücretleri 2.212 oranında artırmaktadır. Aynı şekilde, işçi devir katsayısındaki bir birimlik değişme ücretleri 2.38, eğitimli işçi oranındaki artış ücretleri 2.45, kadın işçi oranındaki bir artış ücretleri 2.34 oranında artırmaktadır. Korelasyon sonuçları ise şu şekilde çıkmıştır.

$$R^2 = 0.808$$

$$R = 0.899$$

$$R_d = 0.867$$

$$\alpha = 0.032$$

$$1 - R^2 = 0.192$$

Korelasyon sonucuna göre determinasyon katsayısı (R^2) 0.808 çıkmıştır. Böylece toplu iş sözleşme uygulamaları ücretleri artırmaktadır. Determinasyon katsayısının yüksek çıkması bunu göstermektedir.

Bağımsız değişkenler dışında analize dahil edilmeyen parametrelerin oranı (sapma payı-u) $1 - R^2 = 0.192$ olarak bulunmuştur. Bu durumda bağımlı değişken üzerinde bağımsız değişkenlerin etkisi ortaya çıktığı gibi bu analizde kullanılan bağımsız değişkenlerin yeterli olduğu sonucu da ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle analize dahil edilemeyen değişkenlerin ücretler üzerindeki etkileri çok düşük orandadır. Ayrıca çoklu korelasyon katsayısının sınanması sonucu şu değerler elde edilmiştir.

$$F_{0.05, \lambda_1, \lambda_2} = 5.14$$

$$\text{Anlamlılık düzeyi} = 0.05$$

$$F = 7.086$$

$$F_{\alpha, \lambda_1, \lambda_2} < F$$

Anlamlıdır.

F değerinin tablo değerinden ($F_{\alpha, \lambda_1, \lambda_2}$) büyük olması, bulunan korelasyon katsayısının %95 anlam düzeyinde raslantısal olmadığını, anlamlı olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Sendikaların Türkiye'deki gelişimine bakıldığında Batı Ülkeleri'ne kıyasla sendikacılığın ülkemizde oldukça yeni bir kavram olduğu görülmektedir. Bu durum ülkemizde sanayileşmenin ve işçi sınıfının ortaya çıkmasının Batı Ülkeleri'ne nazaran daha sonra söz konusu olmasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye'de uygulanan sendika faaliyetler sık sık yasal kısıtlamalara tabi tutulmuşlardır. 1980-1983 döneminde toplu iş sözleşmesi hükümlerinin yorumundan doğan uyuşmazlıkların YHK tarafından çözümlenmesi ve yine YHK'na yeniden

yürürlüğe koyduğu toplu iş sözleşmelerinde sözleşme süresi içinde gerekli değişiklikler yapabilme yetkisinin verilmesi, söz konusu dönemde sendikacığı geliştirdiği gibi gelir dağılımını da ücretlilerin aleyhine bozmuştur.

1983 yılından sonra ise yine 24 Ocak Kararları çerçevesinde çalışan kesimin ücretlerinde reel olarak ciddi bir gelişmeye izin verecek politikalar uygulanmamış, 1989 yılından itibaren gerçekleşen işçi eylemleri karşısında söz konusu katı tutumdan vazgeçme yönünde adımlar atılmıştır. Rekabet şartları karşısında işverenlerin İş Kanunu'ndaki hükümlerin işçilerin istihdam güvencesi için yeterli olmaması nedeni ile işçi çıkarma sonucu istihdam daralmış, toplu iş sözleşmesi uygulanan işyeri sayısı azalmış ve taşeron işçi çalıştırma uygulaması yaygınlaşmıştır. 1994 yılından itibaren ise 5 Nisan Kararları'yla reel ücretlerde yaşanan artış, yerini düşüşe bırakmıştır. Diğer istikrar programlarında olduğu gibi işçiler maliyetin çoğunu yüklenmişlerdir.

Türkiye'de toplu sözleşmeler, ücretleri artırıcı yönde etki yapmaktadır. Bu konuda yapılan ekonometrik çalışma sonunda diğer değişkenler sabit tutulduğunda sendikalaşma oranındaki, aynı şekilde işçi devir katsayısındaki, eğitilmiş işçi oranındaki ve kadın işçi oranındaki artışların ücretleri artırdığı sonucu ortaya çıkmıştır.

KAYNAKLAR

- AKKAYA Şahin, **Ekonometri I**, İzmir, 1995.
- BAŞOL Koray, **Türkiye Ekonomisi**, Anadolu Matbaası, İzmir, 1994.
- DPT, **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1993 yılı Programı Destek Çalışmaları- Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler**, Ankara, 1994.
- DPT, **V. Beş Yıllık Kalkınma Planı Döneminde Sektörel Gelişmeler**, Ankara, 1989.
- DPT, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)**, Ankara, 1996.
- EHRENBERG Ronald-SMİTH Robert, **Modern Labor Economics**, Harper Collins Publishers Inc., New York, 1991.
- ELIOT Robert, **Karşılaştırmalı Çalışma Ekonomisi** (çev. M. Beşeli ve Diğerleri), Ankara Üniversitesi Yayınları No:210, Ankara, 1997.
- HATİPOĞLU Zeyyat, **Bilinmeyen Türkiye Ekonomisi**, Lebib Yalkın Yayınları, İstanbul, 1995.
- HATİPOĞLU Zeyyat, **Türkiye Ekonomisinde 1994 Bunalımı**, Beta Yayınları, İstanbul, 1994.
- KEPENEK Yakup, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.
- KILIÇBAY Ahmet, **Ekonometrinin Temelleri**, İstanbul, 1980.
- KILIÇBAY Ahmet, **Türk Ekonomisi**, İş Bankası Yayınları No:263, Ankara, 1991.
- PARASIZ İlker, **Kriz Ekonomisi ve 5 Nisan 1994 Kararları**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1995.
- SAMUALSON Paul-NORDHAUS William, **Economics**, McGraw Hill Inc., New York, 1992.
- SNEDECOR George, **Statistical Methods**, The Iowa State University Press., USA, 1962,
- TALAS Cahit, **Sosyal Ekonomi**; Sevinç Matbaası, Ankara, 1976.
- TİSK, **Sorunlar ve Görüşler**, TİSK İnceleme Yayınları, No:6, Ankara, 1993.
- TOKOL Ayşen, **Türk Endüstri İlişkileri Sistemi**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1997.
- TOPRAK Metin, **Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler (1980-1995)**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996.
- TÖRÜNER Mete, "Ücretler ve Maaşlar", **Bırakınız Yapsınlar Bırakınız Geçsinler Türkiye Ekonomisi 1980-1984**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1987.
- UYGUR Ercan, "Türkiye'de Kriz ve İstikrar Arayışı Makroekonomik Bir İnceleme." **Türkiye İçin Yeni Bir Orta Vadeli İstikrar Programına Doğru**, TÜSİAD Yayınları No:6-180, İstanbul, 1995.
- YALÇINTAŞ Nevzat-TUNA Orhan, **Sosyal Siyaset**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994.
- ZALM Sabahattin, **Çalışma Ekonomisi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1997.